

МРНТИ 16.21.61

А. Әбиденқызы
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
E-mail: ainurbai-67@mail.ru

Қытай және қазақ тілдеріндегі тыйым сөздердің лингвомәдени сипаты

***Аңдатпа.** Дүниежүзіндегі қай халықтың тілі мен дәстүрлі мәдениетін алсақ та, дерлік бәрінің тілі мен салт-дәстүрінде, адамдардың күнделікті қарым-қатынасын, коммуникациясын, пікір-алмасуын ерекшелендіріп, реттеп отыратын тыйым сөздер яғни табу сөздерді кездестіреміз. Бұл мақалада қазақ және қытай халықтарының тіл, мәдениет, тарих, діни сенім-нанымдары ескеріле отырып, лингвомәдениеттану ғылымының ұстанымдары тұрғысынан тыйымсөздердің қолданылу ерекшелігі салғастырыла қарастырылады. Қытай және қазақ тілдеріндегі тыйым сөздер қоғамдық өмірдің барлық саласын қамтитындықтан, тыйым сөздерді аталған екі тілде өзара пікірлесуге, аударма барысында дұрыс пайдалануға, екі ел халықтарының өкілдері арасындағы диалогтың ақаусыздығына, тіпті ұлт болмысын айқындауына мүмкіндік береді. Сонымен бірге тілдегі тыйымсөздерді салғастыра қарастыру тіл үйренушілерге кездесетін кедергілердің де алдын алуға көмектесетіні айқындалады. Дәйекті мысалдармен этнолингвистикалық құбылыстың біріне айналған тыйым сөздердің қолданылу аясы мен қолданылмайтын жағдайлары ашып көрсетіледі. Атап айтқанда екі тілде де тыйым салынған сөздерді қолданудың жалпы сипаттамалары діни сенім-наным, психологиялық және физиологиялық тұрғыдан салыстырылады. Қазақ және қытай тілдеріндегі тыйым сөздерді тілдік ерекше категория ретінде ала отырып, олардың айырмашылықтары мен ерекшеліктері, өзара ұқсастықтары түрлі мысалдар арқылы қарастырылады.*

***Түйін сөздер:** Тыйым сөздер; табу; қытай тілі; қазақ тілі; эфемизмдер; мәдениет; салт-дәстүр.*

DOI: 10.32523/2616-678X-2021-136-3-8-16

Кіріспе

Тыйым сөздер (табу) – әлем халықтарының дерлік бәрінің тілдерінде ежелден өмір сүріп келе жатқан бір түрлі мәдени құбылыс ретінде адамдардың өзара тілдесуін, пікір алысуы мен әлеуметтік қарым-қатынасын реттеп отырады.

Ал қазақ және қытай халықтары мәдениетіндегі алшақтық аталған халықтар тілдеріндегі тыйым сөздердің де айырмашылығына негіз болғаны белгілі. Сондықтан, біздің алдымыздан қытай тілін меңгеріп шыққан жас маман, тілді жақсы сөйлеп, түсініп тұрғанымен, көп жағдайда, екі халықтағы дәстүр-салттардың, әлеуметтік әдет-ғұрыптардың ұқсамауына

байланысты, өзара пікірлесу барысында, қоғамдық ортада, өзара хат-хабар алысуда, көп жағдайда айтуға болмайтын сөздерді айтып қалып, хат-хабарда бей-берекет қолданылмайтын сөздерді емін-еркін жазып жіберіп, ылғи да қарсы жақтың өкпе-ренішін туғызып жатады. Бұл арадағы «айтуға болмайтын сөз», «бей-берекет қолданылмайтын сөз» деп отырғанымыз – біз сөз еткелі отырған тыйым сөздер. Мәдениет аралық қарым-қатынас (跨文化交际- cross-cultural communication) – қазіргі заманғы қарым-қатынастың аса маңызды құрамдас бөлігі. Демек, тілдегі тыйым сөздер құбылысын жақсы меңгеру - мәдениет аралық қарым-қатынасқа тіпті кең өріс ашып береді. Ал Қытай тілі мен қазақ тіліндегі тыйым сөздер күнделікті қарапайым тіршіліктен бастап, қоғамдық өмірдің барлық саласын қамтып жатқандықтан, екі тілдегі тыйым сөздерді дұрыс қолдану – екі халық өкілдері арасындағы өзара пікірлесу мен барыс-келісте ерекше маңызды рөл атқарады. Сондықтан, Қазақстандағы қытай тілі мұғалімдері, біздер, қытай тілін оқып жүрген студенттерге иероглифтердің жазылу, оқылу тәртібін, тілдің грамматикалық заңдылықтарын үйретіп, олардың сөздік қорының көбеюіне көмектесумен бірге, қажет кезінде қытай тіліндегі тыйым сөздердің қолданылуына да тиісінше мән беріп отырғанымыз жөн деп ойлаймын. Тыйым салынған сөздер (табу) – адамдардың қарым-қатынасын, пікір алмасуын және әлеуметтік қатынастарын ежелгі дәуірден бері әлемнің барлық дерлік халықтарының тілінде қалыптасқан бірдей мәдени құбылыс ретінде реттейді. Өздеріңіз білетіндей, қазақтар мен қытайлар арасындағы мәдени айырмашылықтар осы ұлттық тілдердегі айырмашылықтардың негізінде жатыр. Сондықтан бізде қытай тілінде сөйлей алатын және тілді жақсы түсінетін жас мамандар, бірақ көп жағдайда екі халықтың салт-дәстүрлері мен әлеуметтік әдет-ғұрыптарындағы айырмашылықтарға байланысты, диалогта, әлеуметтік ортада, бір-бірімізде бұл біз «айтуға болмайтын сөз», «қолдануға болмайтын сөз» деп бұрмалап айтып, қарсы жақтың ренішіне қалып отырады. Жоғарыда көрсетілген «айтуға болмайтын сөз», «қолдануға болмайтын сөз» – зерттеп, баяндап отырған тыйым сөздер. Мәдениетаралық коммуникация – (跨文化交际- cross-cultural communication) қазіргі заманғы коммуникацияның маңызды бөлігі болып табылады. Сондықтан, менің ойымша, Қазақстандағы қытай тілі мұғалімдері қытай тілін меңгеріп жүрген студенттерге иероглифтерді жазуды, оқуды, тілдің грамматикалық заңдарының тәртібін үйрете отырып, олардың сөздік қорын арттыруға көмектесіп және қажет болған жағдайда ол студенттерге тыйым салынған сөздерді қытай тілінде қалай қолдануға ерекше назар аудару керек деп ойлаймын.

Ортақ тіл – бұл ұлттық мәдениеттің алтын тасы, сонымен қатар мәдениеттің маңызды бөлігі. Қытай және қазақ тілдерінде тыйым сөздерді қолданудың нақты жағдайына назар аударсаңыз, көптеген айырмашылықтардан басқа, бір-бірімен ұқсастықтар бар екенін де көреміз. Осы айырмашылықтар мен өзара ұқсастықтардың дұрыс анықталуы және дұрыс біржақтылығы тілді үйрену мен қолданудың көптеген артықшылықтарын ашады. Тыйым сөздер тілдегі ерекше «тіл» болғандықтан, ол нақты қарым-қатынаста немесе оқу процесінде болсын, ешқашан өзектілігін жоғалтпайды. Сонымен қатар, қытай мен қазақ халықтарының арасындағы діни және мәдени айырмашылықтар өте үлкен, ал тарихи-мәдени айырмашылықтар (олардың бірі ежелгі дәуірден көшпелі, екіншісі отырықшы) олардың тілінде «тыйым салынған», яғни екі халықтың тіліндегі бірдей зат (немесе құбылыс) екі бөлек мағынаға ие болуы мүмкін. Сондықтан мәдениеттанушылар көп жағдайда ұлттың тілі осы ұлттың мәдениетінің айнасы деп санайды[1,216.]. Әрине, егер біз кез-келген тілде «тыйым салынған сөздер» туралы айтатын болсақ, онда бұл тұжырым өте орынды.

Біздің экономикамыз бен мәдениетіміз жаһандануға тап болып, ғылым мен технология құстар сияқты ұшқанда, мәдениеттер арасындағы қарым-қатынас қабілетін қалай жақсартуға болады? Бұл әрдайым біздің алдымызда. Мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын жетілдіру өте өзекті мәселе ғана емес, сонымен қатар қазіргі қазақстандық қоғам мен халықаралық қатынастардағы маңызды мәселе болып табылатыны ешкімге құпия емес. Оның

үстіне, Қазақстан мемлекеті өзінің тәуелсіздігін жариялап, халықаралық қауымдастықтың мүшесі болғандықтан, әлем елдерімен тікелей және достық байланыстар орнатқан кезден бастап, біздің мойнымызға тек өзгелерді таныту ғана емес, сонымен қатар қытай тіліндегі тыйым сөздердің жақсы ассимиляциясы, қытай-қазақ тіліндегі тыйым сөздердің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын жан-жақты бағалау, екі халық арасындағы мәдениетаралық алмасуға ықпал етіп, оны жоғары сапалы деңгейге көтереді деп нық сеніммен айта аламыз.

Зерттеу әдістері

Тыйым сөздер – бұл әлемнің барлық тілдеріне тән жалпы құбылыс. Бұл тілге қарамастан өмірдің барлық салаларына да қатысты. Сондықтан оны тек лингвистикалық құбылыс немесе мәдени құбылыс ретінде қарастыру жеткіліксіз. Бұл туралы түркітанушы ғалым А.Ахметов өзінің «түркі тіліндегі табу және эвфемизмдер» атты әйгілі зерттеуінде сөз етті: «Табу және эвфемизмдер – бұл кез-келген елдің тілінде кездесетін кең этнографиялық сөздік. Сондықтан оларды этнография мен лингвистиканың байланысты салаларын зерттейтін этнолингвистикалық ғылымның объектісіне жатқызу керек» [2, 140б.]. Өйткені, этнолингвистика – тілді мәдениетпен байланысы тұрғысынан зерттейтін, сонымен қатар тілдің, ұлттық мәдениеттің және ұлттық-психологиялық факторлардың тілдің қызметі мен дамуына әсерін зерттейтін лингвистиканың бір саласы.

«Тыйым сөздер» әдетте «taboo» (табу) деп аталады. Бұл атауды ғылыми айналымға алғаш енгізген ағылшын Джеймс Кук (James Cook) болды. 1777 жылы ол Тынық мұхитының оңтүстігіндегі Тонга аралында біртүрлі құбылысты байқады. «Кейбір сөздерді қолдануға болмайды», – деп мекендейтін халық Дж.Кукке түсіндіреді, алайда «кейбір сөздерді кейбір жағдайларда белгілі бір адамдар ғана қолдана алады», деп те айтады. Олар бұл әдет-ғұрыптың атауын «табу» деп атады. «Табу» – бұл Тонга – топ аралының жергілікті тұрғындарының тілінде «Құдай» және «жұғысуға болмайды» деген сөз. Содан бері «табу» термині этнография, әлеуметтану, лингвистика, мәдениеттану, теология және т.б. сияқты батыс елдерінің ғылыми салаларына ресми түрде енгізілді. Алайда, бұл батыс елдерінің тілдерінде бұрыннан бар [3, 17 б.]. Табу мен эвфемизмдердің бастапқы пайда болуына келсек, ғылым мен мәдениет мүлдем дамымай, және сол дәуірдегі адам өмір сүруге арналған жағдайлар төменгі сатысында болған кезде олардың күштері мен құбылыстарын, қабілетсіздігін, құпиясын түсіну қиынға соқты. Осылайша, алғашқы адамдар осы жұмбақ күштер мен құбылыстарға деген құрмет пен қорқыныштың тең емес сезімін байқады, олардың есімдері тікелей айтылмаған және оларға бей-жай қарамайтын әдет қалыптасты. Бұл «табудың» пайда болуының алғашқы әлеуметтік, психологиялық негізі. Сонымен қатар, кейде адамзат қоғамында сөз сиқырына деген сенім пайда болған кезде, табулар мен эвфемизмдер белсенді және өзгергіш бола бастады. Психологиялық факторлар тіпті сөздің сиқырына сену өте маңызды болған кезде де маңызды рөл атқарды. Мысалы, теңізде және өзенде тұратын қытайлар «翻» деп айтуға батылы жетпейді (айналдыру, аударылу, төңкеру дегенді білдіреді) және басқаларға сөйлеуге тыйым салды. Бұл жағдайлардың салдары болу керек, Шаньдун өлкесінің Чандао аралында тұратын қытайлар «翻过来» (ауна, аунат), «划过来» (жүзіп келу) деп Гуаңдун балықшылары «翻过来» деген сөзді «顺过来» (сәтіммен келу) деп, Чандао аралында тұратын қытай балықшылары «帆布» (желкен) дегенді «篷布» (брезент) деп, ал Сучжоу жұмысшылары «抹布» (шүберек) деп «тергеп» айтады. Өйткені «аударылу» деген мағынаны білдіретін «翻» сөзін айтса, қайықпен балық аулап суда жүргенде қайық аударылып қалады деп қорқады. Ал «желкен» деген мағынаны нақтылайтын «帆布» сөзіндегі «帆» иероглифі «аударылу» дегенді білдіретін «翻» иероглифімен ұқсас болғандықтан, ол сөзді де тура айтуға тыйым салынған [4, 97б.].

Қысқаша айтқанда, ұқсастығын ескере отырып, салыстыру және қарама-қарсы қоя

отырып әр халықтардың мәдениетінің өз ерекшеліктері бар. Осы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды нақты түсінетін адам мәдениетаралық қарым-қатынас процесінде қоғамдастықты жүзеге асыру үшін не айтуға және не істеуге болмайтынын жақсы біледі. Айырмашылықтардың арқасында сіз әртүрлі мәдениеттердегі белгілі бір жағдайды түсініп, қарым-қатынас қателіктерінен аулақ бола аласыз және де «табудағы» ортақтықтан қарым-қатынастағы ортақтыққа қол жеткізеді.

Қытай және қазақ тілдерінде тыйым салынған сөздерді қолданудың жалпы сипаттамалары негізінен белгілі бір объектілер мен құбылыстардың атауларын, діни, психологиялық және физиологиялық ұғымдарын салыстырудан көрінеді.

Талқылау

Жалпы прагматика – бұл сөздердің тілде қолдануын зерттейтін ғылым. Ол спикер мен тыңдаушы тұрғысынан адамдардың диалогы әртүрлі әлеуметтік жағдайлармен тепе-теңдікте екендігіне, контекстік жұптарға ерекше назар аудара отырып, белгілі бір сөздерді белгілі бір ортада қолдануды зерттейтіндігіне және прагматика негізінен адам мінез-құлқының этикалық нормаларына бағынатындығына назар аударады. Мысалы, шақыру белгісі ежелгі дәуірден бері барлық тілдерде болған өзінің жеке жүйесі мен шақыру принциптерін басшылыққа алады. Кездесуде көпшілік қазақ және қытай тілдерінде бір-бірінің есімдерін айтады. Сәлемдесуде де өзара түсіністік, сәлемдесу принципін ұстанады.

Әлемдегі басқа тілдер сияқты, қытай тілінің де ұзақ тарихы ғана емес, сонымен қатар бай тарихы бар. Тыйым салынған сөздерді екі тиісті тілде ұсынумен салыстырғанда, келесі қауымдастықты байқауға болады:

1. Тыйым сөздердің қайтыс болуға, ауыруға байланысты түрлері: ежелгі қытайлар «өлу, жеңіліске ұшырау, жерлеу, қирау» сияқты ұғымдарды жақтырмайды. Әсіресе жаңа жылды тойлау кезінде, келін алғанда, қыз ұзатқанда, үй салу немесе жолаушылар серуендеп келгенде, кейбір жарыстарға қатысқанда және т.б. жоғарыда айтылғандай, бақытты сәттерде «жаман сөздер» ешкімнің аузынан шықпауы өте маңызды. Бірақ сонымен бірге «бақыт, жақсылық, сәттілік, байлық» сияқты сөздер жазылып, есіктерге, есіктер мен терезелерге ілінеді. Бұл сөздер жоғарыда атап өткен жақсылықтарды шақырады деп саналады. Қытай халқының тыйымдары мен рәсімдері осы жағынан қазақ халқының тыйымдары мен рәсімдеріне өте ұқсас деп болжауға болады. Мысалы, қазақ халқы да: «өлім, ауру, бейіт» дейді...және тағы басқа жаман сөздердің шықпауына назар аударады. Ол сөздердің орнына: «мерт болу, сырқаттану, зират...» секілді эвфемизмдер қолданылады [4,78б.]. Сонымен, «жақсы сөз жарым – ырыс» деп, әр кезде жақсы сөзді айтып отырған.

2. Дене мүшелерге қатысты тыйым салу: адам денесінің жалпы формасы (мүгедектерді қоспағанда) бір-бірінен өзгеше болғанымен, барлық халықтарда дене мүшелеріне қатысты тыйым бар. Атап айтқанда, қазақ және қытай халықтары эвфемизмдердің көмегімен адамның кеудесінің, бөкселерінің, сондай-ақ жыныс мүшелерінің, иеліктен шығарылған органдардың және олардың функцияларының атын ашпай-ақ білдіреді. Мысалғы, 乳房, 排泄器官, 生殖器官, 妇科病 ... деген эвфемизмдер атап өткендей «анайы» естілетін дене мүшелерінің орнына айтылады. Алайда қытайлық тыйым қазақ тіліндегідей сияқты қатаң сақталмайды. Қазақтар «放屁, 吃喝拉撒睡...» атты сөздерді айтпауға тырысысса, қытайлар қарапайым мәдени ортада да, ер-әйел аралас отырған отырыстардың басында да айтудан тартынбайды.

3. Бұл ежелгі адамдар, қазіргі заманғы адамдар, Тәңір, аруақтар немесе ізгіліктерге байланысты тыйымдар: Себебі қытайлықтардың тарихта көптеген діни сенімдері бар, бірақта қазіргі адамдардың арасында Тәңірге, аруақтарға, қасиетті заттарға сенетіндері аз ба көппе, бірақта баршылық. Біріншіден, қытайлар Құдайды, ең жоғарғы, Киелі Рухты қорлауға тыйым салады. Сондықтан олар өздері сенетін құдайларды және олар құрметтейтін бастықтарды, тіпті

сөзбен де, елемей немесе құрметтей алмайды. Қытайлар отбасын, балаларын бақытты өмірі мен амандығын «есік пірі» (门), «байлық пірі»(财神), «су пірі» (水神) қатарлы құдіретті перілер қолдап қоршайды деп сенеді. Осыған байланысты олар атап өткен перілердің бйнесін алып келіп үйлерінің есік алаңы мен қабырғаларына, будханалардың аулалары мен қабырғаларына іліп немесе жапсырып қояды. Бірақта суреттерді сатып әкелгенімен, «сатып әкелінген» деп айтпайды әрі басқалардың да солай айтуына тыйым салады. Яғни «сатып әкелінген» десе, перілер наразыланып, оларды қорғап қоршамай, жарылқамай қояды деп сенеді. Сондықтан «сатып әкелінген» (买来了) деген сөзді «шақырып әкелінген» (请来了) деген сөзбен алмастырып айтады. Ол сондай-ақ қазақ халқына Әулие-Әнбилерге баруға, мал союға, құрбандық шалуға, тасаттық шалуға, Қайым-Құранды төлеу үшін молланың ақысы деуге, «Құдай жолында» немесе «құран жолында» ақша салуға шақырады. Сонымен қатар, қазақ халқы ежелден төрт ірі қара малдың ата-бабалары бар деп санаған: қойдың атасы –Шопан ата, түйенің атасы – Ойсыл қара, жылқының атасы – Қамбар ата, сиыр атасы – Зеңгі баба. Егер төрт түлектің біреуі індетке шалдықса немесе қалыпты түрде көбейе алмаса, ол түліктің піріне жалбарынады. Ежелгі заманда-ақ қазақтарға, әсіресе бай қазақтарға, жылқылардың, сиырлардың, қойлардың, түйелердің атымен тікелей шақыруға тыйым салынған. Яғни, олардың есімдері: «Камбар Ата тұқымынан бес үйір бар», «Зеңгі баба құтаймай жүрген», «Ойсыл Қара тұяғын өсірсем бе деп жүрмін»...сияқты эвфемизмдерді қолданған. Қытай халқының тарихында да осындай жағдай орын алған, бірақ бұл біз сияқты ірі қара малдың төрт түрі емес, тышқандар, кірпілер, ақ тышқандар, түлкілер, жыландар, қайуналар. Сол күндері оларды атауға қатаң тыйым салынған. Атап айтқанда, бұл жағдай ежелгі қытай театр группаларының жұмысын бағалаудың басты шарты болып саналған. Егер театрдағы актер осы қайуналардың есімдерін атап өтсе, ол қатты жазаланған. Сондықтан қалыптасқан үрдіс бойынша олардың аттарын « 灰八爷», « 白五爷», « 黄大爷», « 大仙爷», « 柳七爷» деген эвфемизмдермен ауыстырып айтады[5,107б.].Сонымен қатар, Қытайдың солтүстік-шығысындағы Чаңбайшань таулы аймағында тұратын қытай халқының алғашқы күндері жолбарыстарға Құдай ретінде табыну дәстүрі болған. Жергілікті халықтың айтуынша, жолбарыс-орманның патшасы. Бұл адамдарды жыртқыш аңдардан қорғайды және сол арқылы адамға бақытты өмір сүруге мүмкіндік береді деген түсінік бар. Осыған байланысты олар жолбарыстарға ат қоюға тыйым салған. Сонымен, «жолбарыс» сөзінің орнына «тау серігі», «тау перісі» эвфемизмдері пайда болды.

4. Адамзат өркениетіне тыйым салу: өз тарихында адамдар құлдықтан кейін дамыған алғашқы қауымдық қоғамдардан бастап, феодалдық қоғамдар өркениетті қоғамдарға еніп, өндірістік және әлеуметтік қатынастар кезінде қарым-қатынас жасауды талап ете бастады, олар бір-бірін ренжітпеді, янаттамауды, бір-бірінің намысын қорлайтын сөздерді айтпауды, мәдени, сыпайы болуды сұрай бастады. Себебі янат сөздер басқалардың (тыңдаушы объектінің) ашу-ызасын келтіреді, намысын қоздырады, сөйтіп тараптардың өзара қақтығысына мұрындық болады. Бұндай сөздерді естіген адамның үндемей қалуы белгісіз. Сонымен де, бір сәтте Британ Парламенті Парламент залында айтылмайтын сөздердің тізімін ұсынды және парламент отырысында осы тізімдегі сөздердің қолданылуын қатаң реттейтін заң қабылдады. Бұл сөздердің негізгі сөздері «cheeky, liar, prevaricating, fascist...» деген янат сөздер [6,125б.]. Қытайда заңмен тыйым салмағанмен, янат сөздерді айтуға әлеуметтік тыйым жоқ емес. Мәселен, 他妈的(шешенді...), 该死的(өле қалғыр), 砍头的(басың кесілгір), 挨炮的(оқ тигір) деген қарғыстарға қатысты тыйым сөздерге тыйым салынған. Сондықтанда тыйым

салынғанына қарамастан, солтүстік Қытай өңірінен мынадай янат сөздерді, мәдениеті төмен, тәрбиесі нашар адамдардың бір-біріне бей-жай, қалай болса солай айтып жүргенін естіген шетелдіктер оларды әшейін қолдана беруге болатын сөздер екен деп қалуы әбден мүмкін. Мысалы, 混蛋, 懒蛋, 笨蛋, 捣蛋, 捣蛋鬼, 王八蛋[6,104б.] секілді сөздер қоғамдық ортада болсын адамдардың бір-біріне, өзара болсын айтуға тыйым салынғанымен, қарапайым еңбек адамдары арасында, мәдениеті мен сауаты төмен адамдардың ішінде тентұстар, құрбы-құрдастар, жақын достар бір-біріне айта береді. Бұл біздің қазақ халқына да қатысты. Мысалы, мәдени, білім беру ортасында айтуға тыйым салынған сөздерді қарапайым адамдар айтады. Мысалы, «шешенді..., әкеңнің аузын..., қызыңды..., оңбаған, салдақы, албасты, ит неме, бұзық, жер жастанғыр, өле қалғыр, сұмырай, суайт, алдамкөс ...» және бір-бірі туралы сөйлескен былай тұрсын, көрші ел туралы да еститінін ескермейді. Егер сіз Қытайда болып жатқан янат, бадик деген тыйым салынған сөздерді қолдансаңыз, онда жағдай нашарлаған болуы мүмкін, бірақ сіз өзіңіздің туған халқыңыздың ар-намысы мен өркениетіне, тәрбиенізге және мәдениетіңізге нұқсан келтіруіңіз мүмкін.

Нәтижелер

Қазақтар мен қытайлардың діни нанымдары мен дәстүрлі мәдениеттері тым алыс болғандықтан (көшпелі және отырықшы) олардың дүниетанымы мен эстетикалық талғамының ұқсастықтары жоқ. Бұл айырмашылық, өз кезегінде, мәдениетаралық қатынастардағы кішкене түсініспеушіліктерге әкелмей қоймайды. Бұл түсінбеушілікке жол бермеу үшін екі ұлттың тілдеріндегі, әсіресе тыйым сөздердің зерттеу барысында анықталған ерекшеліктеріне назар аударамыз:

1. Бізде кейбір тік айтылмайтын, алайда тек сол ойды өзгеше бір эвфемизмдер арқылы айтқызатын сөздерді қытайларда тыйым сөздерге жатқызбайды. Мысалғы, қазақ халқы өзінің және біреудің баласын «не деген семіз...», «хас сұлу екен», «неткен зерек...», «балақай болып алып, өзі не деген бәле...» т.б. деп мақтамайды. Оның орнына «томпақ екен немесе толықтау екен...», «сүйкімді бала екен...», «ойшыл екен...», «сергек екен...» деген секілді эвфемизмдерді қолданады. Ал қытайлар болса, «那么胖», «太漂亮了», «很聪明», «这小子, 那么厉害» [6,104б.]... деп қолдана береді. Бұның себебі екі халықтағы сөз саптауға деген сенімнің айырмашылығынан. Яғни бізде, қазақта асырып мақтаса, тым таң қалса «тіл, көз» тиеді деп ырымдайтын болсақ, қытайларда бұл ұғым болмауы мүмкін, болған күннің өзінде, басқа жағдайда кездесуі мүмкін.

2. Байланысты нөмірлерге тыйым салулар. Қазақ халқының арасында қасиетті сандар сияқты нәрселер бар, мысалы, 7, 9, 12, 40. Бірақ «жаман сандар» жоқ. Тақ сандармен емес, жұп сандармен асыра айтылғанмен, олар өздері тыйым салынған сандар емес. Ежелгі заманнан бері қытайлар «4» санынан мүмкіндігінше қашқысы келеді. Қазір салынып жатқан кейбір элиталық, жайлы үйлерде «№ 4» немесе «№ 44» пәтерлер жоқ. Жалпы, мұндай үйлердегі пәтерлер қымбат болса да, төртінші қабатта олар мүмкіндігінше арзан. Ұялы телефон нөмірі де, көлік нөмірлерінде «4» нөмірі болса, тұтынушы компаниялардан әртүрлі жеңілдіктер ала алады. Болашақта «4» жасқа толған балалардың «5» таяп қалды деп айту дәстүрі бар. Ал той-томалақ, үлкен қуаныш үстінде, жаңа жылды қарсы алу кешінде «төрт» деген сөз мүлде айтылмайды. Бұның себебі қытай тіліндегі «төрт» (四) деген сөздің «өлім» дегенді білдіретін «死» деген сөзбен сабақтасытығында жатыр. Алайда қытайлар «8» санын қастерлейді. Құрамында «8» саны бар нөмірлер (пәтер, телефон, машина нөмірлері) қымбат бағаға сатылады. Оның себебі Оңтүстік қытай диалектісінде сөйлейтіндер «8» санын (八) «ba» деп емес, «fa» деп дыбыстайды. Бұлай дыбыстау «баю» деген ұғымды білдіретін «发» иероглифінің дыбысталуымен (fa) ұқсас. Демек, қытайлардың ұғымында күнде-күнде, сағат сайын байлықты шақыратын осы сөз айтыла берсе, ол күндердің күнінде сөзсіз мол байлық, ырыс-несібе шақырады деп сенеді.

Қытай және қазақ тілдеріндегі тыйым сөздерді, барынша зерттейтін болсақ, ол әрине үлкен бір монографиялық еңбекке материал болатынын сөзсіз. Бұл болашақтың еншісіндегі алдыға қойған мақсат, бітіретін шаруа.

Қорытынды

Қысқаша айтқанда, біз «табу» туралы білгенде, кез-келген тілде аталатын бұл құбылыс, әдетте, адамдардың тілдік қарым-қатынасында ерекше маңызды рөл атқаратынын байқадық. Себебі табу – бұл ұлттық тілдік құбылыс, ол тек халықтың тілінде ғана емес, сонымен бірге оның мәдениетінің барлық салаларында да терең тамырланған.

Шынында да, бүкіл тарихында ел әлеуметтік, мәдени, діни және психологиялық факторларды жинақтады. Сондықтан, қытай және қазақ тілдерінің ұқсастықтан басқа, жоғарыда көрсетілген айырмашылықтың болуы орынды. Осы тұрғыдан алғанда, қытай тіліндегі тыйым салынған сөздер салыстырмалы зерттеу лингвистикалық зерттеулермен және тіл мен мәдениет саласын дамытумен қатар, қытай тіліндегі сөздер мен мәдениетаралық коммуникацияның дұрыс қолданылуына, сондай-ақ қытай тілінің сапасын арттыруға ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Санат. –1997. – 267 б.
2. Ахметов Ә. Түркі өркениеті// Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер. – Алматы: Арыс. – 2009. – 334 б.
3. Wei W. Comparative study and cultural connotation of English and Chinese taboos//Journal of Hotan Teachers College (Chinese Comprehensive Edition). – July 2008. –Т. 28. – № 3. –Р. 15-19.
4. Kang J. The Art of Language. – Beijing: Haihu Publishing House. – 2003. – 302 p.
5. Peng Z. Pragmatic Rhetoric Culture. – Shanghai: Xuelin Publishing House. – 1998. – 154 p.
6. Wang W. The development of human civilization. – Nanjing: Literature and Art Publishing House. – 2007. – 528 p.
7. Adamek P. Good son is sad if he hears the name of his father. The Tabooing of Names in China as a Way of Implementing Social Values. – London: Routledge. – 2017. – 392 p.

А. Абиденқызы

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Лингвокультурные особенности запретных слов в китайском и казахском языках

Аннотация. Независимо от языка или культуры любой нации в мире, в языке и обычаях почти каждого народа мы находим запретные слова, которые определяют и регулируют повседневное общение. В статье сравниваются особенности использования запретных слов с точки зрения принципов лингвокультурологии с учетом языка, культуры, истории, религиозных верований казахского и китайского народов. Запретные слова на китайском и казахском языках охватывают все сферы общественной жизни, позволяют общаться на обоих языках, а также правильно использовать их при переводе, обеспечивать целостность диалога между народами двух стран и даже определять образ нации.

Сопоставление запретных слов в языке помогает предотвратить препятствия, с которыми сталкиваются изучающие язык. Последовательные примеры в статье раскрывают масштабы и неиспользование запретных слов, которые стали одним из этнолингвистических явлений. В

частности, сравниваются общие характеристики употребления запретных слов в обоих языках с точки зрения религиозных, психологических и физиологических убеждений. С учетом запретных слов в казахском и китайском языках в качестве особой языковой категории, их различия и особенности, взаимные сходства рассматриваются на различных примерах.

Ключевые слова: Запретные слова; табу; китайский язык; казахский язык; эвфемизмы; культура; традиции;

A. Abidenkyzy

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Linguistic and cultural features of forbidden words in Chinese and Kazakh languages

Abstract. There are found forbidden words that define and regulate everyday communication in the language and customs of almost every nation regardless of the language or culture of any nation in the world. The article compares the features of the use of forbidden words, from the point of view of the principles of linguoculturology, taking into account language, culture, history, religious beliefs of the Kazakh and Chinese peoples. Forbidden words in both languages cover all spheres of public life, allow us to communicate in both languages, also use them correctly in translation, and ensure the integrity of the dialogue between peoples.

A comparison of forbidden words in a language helps to prevent obstacles that language learners may face. And the consecutive examples in the article reveal the scale and non-use of forbidden words, which have become one of the ethnolinguistic phenomena. In particular, general characteristics of use of forbidden words in both languages are compared from the point of view of religious, psychological and physiological beliefs. There are considered differences and features, similarities of forbidden words in Kazakh and Chinese languages on various examples.

Keywords: Forbidden words; taboo; Chinese language; Kazakh language; euphemisms; culture; traditions;

References

1. Bolganbayuly A., Kaliuly G. Qazirgi qazaq tilinin leksikologiasy men frazeologiasy [Lexicology and phraseology of the modern Kazakh language] (Sanat, Almaty, 1997, 267p.).
2. Ahmetov A. Turki orkenieti// Turki tilderindegi taby men evfemizmder [Turkic civilization//taboos and euphemisms in Turkic languages] (Arys, Almaty, 2009,334p.).
3. Wei W. Comparative study and cultural connotation of English and Chinese taboos. Journal of Hotan Teachers College (Chinese Comprehensive Edition). July 2008. Vol. 28. № 3. P. 15-19.
4. Kang J. The Art of Language (Haihu Publishing House, Beijing, 2003, 302 p.).
5. Peng Z. Pragmatic Rhetoric Culture (Xuelin Publishing House, Shanghai, 1998, 154 p.).
6. Wang W. The development of human civilization (Literature and Art Publishing House, Nanjing, 2007, 528 p.).
7. Adamek P. Good son is sad if he hears the name of his father. The Tabooing of Names in China as a Way of Implementing Social Values. (Routledge, London, 2017, 392 p.).

Автор туралы ақпарат:

Айнур Әбиденқызы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, филология факультеті, қытай филологиясы кафедрасының доценті міндетін атқарушы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Айнур Абиденқызы - Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, филологический факультет, и.о. доцента кафедры китайской филологии, Нур-Султан, Казахстан.

Ainur Abidenkyzy - L. N. Gumilev Eurasian National University, Faculty of Philology, Acting Associate Professor of the Department of Chinese Philology, Nur-Sultan, Kazakhstan.